

Oyman Başaran, *Circumcision and Medicine in Turkey*

University of Texas Press, 2023. 232 sayfa. ISBN: 9781477327029

MEHMET EKİNCİ*

Circumcision and Medicine in Turkey, erkek sünnetinin Türkiye'ye özgü deneyim ve pratiklerini özgül tarihsel dönemlere yayılmış bir ameliyeler silsilesi ve duygu durumsal açıdan öznel arası gerilimler içeren toplumsal bir olgu olarak ele alan bir çalışma. Oyman Başaran, birlikte düşündüğü kavramlar açısından eleştirel teori ve çağdaş sosyoloji literatüründen beslenirken, etnografik saha çalışması esnasında deneyimlediği sosyopolitik karşılaşmaları titiz bir sözlü tarih ve arşiv belge araştırmasıyla tamamlıyor. Yazarın doktora tezini temel alan kitap, Osmanlı modernleşmesinden 20. yüzyıl sonu Türkiye'sine profesyonel bir uzman pratiği olarak çeşitli başkalaşma aşamalarını katetmiş erkek sünnetçiliğinin bir tür *Bildungsroman*'ı, tıbbi-toplumsal bir tatbikat dalının tekâmüliyet anlatısı.

Son 30 senedir, geleneğe karşı modernite, biyomedikal ilerlemeye karşı dini ritüel vb. kavramsal ikiliklerin yerleşik önkabullerini sorgulayan eleştirel sosyal bilim araştırmaları soyağacının en son budaklarından biri olan Başaran'ın kitabı, araştırma yöntembilim ek bölümü dahil sekiz bölümden oluşuyor. Kitabın temel savına göre, Türkiye'de sünnetin profesyonel ve kurumsal anlamda tıbbileştirilmesi, devlet güdümlü doğrusal bir rasyonalizasyon sürecinin sonucu değil; etik açıdan muhtelif ikirciklik, müzakere ve huzursuzluklar içeren dinamik bir toplumsal alanın yeniden ve yeniden oluşmasının ürünü. "Sinirler, duyular, öz farkındalıklar ve ötekiyle kurdukları ilişkiler [bir meslek grubu olarak] tanınma baskısının 'fazlalığını' kendileri için katlanılabilir kılan, sünnetçilerin sünnetçi konumuna duydukları ikircikli hisler olmuştur" (s. 10). Altı yıl süren bir saha ve arşiv araştırması sonunda vücut bulan bu çalışma, tıbbi bilim temelli bir meslek olmanın yanında beden odaklı emek biçimleri, tarihsel kırılğanlıklar ve ahlaki belirsizlikler ekseninde değerlendiren Roy Porter'ın *Kan Revan İçinde*'sini akla getiriyor.¹

Kitabın Giriş bölümü, modern Türkiye'de sünnetçilerin tıbbi otoriteyle kurduğu mütereddit ve zaman zaman çatışmalı ilişkilere odaklanarak çalışmanın kavramsal zeminini tarihsel bir çerçevede inşa ediyor. Türkiye'nin kırsal ve kentsel bağlamlarında sünnet uygulamalarının değişen kurumsal ve ahlaki altyapılarını inceleyen yazar, sünnetçileri ne yalnızca basmakalıp toplumsal figürler ne de ülkenin kurum ve zümrelerinin benimsemesi beklenen çağdaşlaşma hamlelerine bütünüyle eklemelenmiş aktörler olarak konumlandırıyor. Sünnetçi hem arzulanan hem de dışlanan rollerin yükünü taşıyan bir özne Başaran'a göre. Bu çözümleme, Laurent Berlant'ın toplumsal öznelere normatif duygusal pozisyonlara sıkı sıkıya tutunuşunu açıklayan eleştirel kuram çerçevesinden besleniyor. William Mazza-

* Koç Üniversitesi, mekinci@ku.edu.tr

1 Roy Porter, *Kan Revan İçinde: Tıbbın Kısa Bir Tarihi*, çev. Gürol Koca (İstanbul: Metis Yayınları, 2007).

rella'nın toplumsal gerçekliğin kolektif arzu üzerinden inşasına dair yaklaşımı ise, Türkiye tarihinde sünnetçinin otoritesinin işlevselliğini nasıl muhafaza edebildiğini anlamak açısından önemli bir rol oynuyor. Başaran bu bölümde okuyucuya sunduğu tarihsel örnekler dahilinde Lacancı psikanalizi devreye sokuyor ve sünnetçiliğe özgü mesleki özelliğin mahremiyet ve yabancılaşma arasındaki eşzamanlı salınımla anlaşılabilceğini öne sürüyor. Söz konusu kuramsal tartışmalar, sünnetçiyi ne modernleşmenin edilgen bir nesnesi ne de yalnızca teknik bir uygulayıcı olarak konumlandırıyor. Türkiye'de uzun süredir yürürlüğe konmaya çalışılan sağlık reformları ile erkekliğe dair toplumsal beklentiler ve dini-geleneksel normlar arasındaki gerilimli kesişimde, çelişkili bir toplumsal fail söz konusu. Erkeklik, sünnetin acıya dayanma, cesaret ve "adam olma" gibi değerlerle yüklendiği bir geçiş ritüeline dönüşmesiyle inşa edilirken; sünnet aynı zamanda "peygamber sünneti" olarak dini bir meşruiyet zemininde yer alıyor. Bu durum, Başaran'ın çalışmasında da gördüğümüz üzere, sünnetçilerin hem resmî otoriteyle çatışan hem de iş gördükleri yerel cemaatlara özgü güven ilişkileri içinde kabul gören karmaşık konumlarını mümkün kılıyor.

Birinci bölüm, berberleri, abdalları vd. seyyar sünnetçileri, toplumsal güvenceden yoksun ve marjinlerde çalışan; ancak soy bağı, çıraklık ilişkileri ve yerel güven ağları aracılığıyla kendilerine kalıcı bir otorite alanı inşa eden aktörler olarak karışımıza çıkarıyor. Başaran'a göre, 1928 tarihli sağlık yasasıyla birlikte tıbbi olmayan sünnetin yasadışı ilan edilmesi bir eşik anı ve bu düzenlemeye rağmen söz konusu aktörlerin kırsalda yaşayan topluluklar ve işçi sınıfı arasında "yasadışı" varlıklarını nasıl sürdürebildikleri sorusu önemli. Bu bölümde, erken Cumhuriyet dönemi seyyar sünnetçilerinin, yasal baskılara pasif biçimde boyun eğmek yerine, askerlikte edindikleri cerrahi becerileri kullanarak, yerel sağlık memurlarıyla gayriresmî ittifaklar kurarak ve hijyenik tıbbi pratikleri muhtelif ritüellerle harmanlayarak mesleki meşruiyetlerini sürdürmenin yollarını aradıklarını görüyoruz. Başaran burada Pierre Bourdieu'nün *habitus* kavramına başvurarak, heterojen bir meslekler kümesinde yer alan bu aktörlerin değişen yasal çerçeve ve toplumsal anlayışlara çeşitli sezgisel yanıtlar verdiklerini, yani "oyunu hissetme" biçiminde bedenselleşmiş stratejiler geliştirdiklerini gösteriyor. Bununla birlikte, Başaran'ın birlikte düşündüğü Deniz Kandiyoti'nin "klasik ataerkillik" çerçevesi, sünnetçilerin otoritesinin yalnızca bireysel beceriye değil, erkek soy çizgisi ve baba figürü üzerinden kuşaktan kuşağa devredilen ahlaki ve toplumsal meşruiyet biçimlerine dayandığını ortaya koyuyor. Dolayısıyla yazar, sünnetçilerin faaliyetlerini geçmişe ait kültürel kalıntılar olarak değil, Cumhuriyet Türkiye'sinde kamu sağlığı seferberliklerine, hukuki düzenlemelere ve erkeklik normu beklentilerine verilen yaratıcı, uyarlanmaya açık ve kimi zaman çatışmalı yanıtlar olarak nitelendiriyor.

İkinci ve Üçüncü bölümler, Türkiye'de kamu sağlığı kurum ve teknolojilerinin devlet destekli modernleşme hamlelerine paralel olarak genişlediği, 1960'lardan 1980'lere uzanan kalkınmacı dönemde ortaya çıkan "fenni sünnetçi"ye odaklanıyor. İkinci Bölüm, özellikle hijyen, cerrahi bilgi ve mesleki yönelim vd. söylemler aracılığıyla kendilerini geleneksel seyyar sünnetçilerden ayırmaya çalışan, çoğunlukla yeni mezun genç sağlık memurları hakkında. Ancak bu memurların sahadaki meşruiyeti, çoğu durumda yalnızca resmi kimliklerinden kaynaklanmıyor. Bu aktörler, bilimsel rasyonalite ile gündelik ilişkisel zekâyı birleştirerek yalnızca birer teknik uzman değil, aynı zamanda tanınan, güvenilen ve "makbul" görülen

birer özne olmaya çalışıyorlar. Nitekim bir sağlık memurunun ifadesi, bu çabanın duygusal ve simgesel boyutunu açıkça ortaya koyar nitelikte: “Bir yerde yeterince uzun süre kalırsanız, orada popüler olabilirsiniz. Ya da şöyle söyleyeyim: bir marka” (s. 66). Bu tarz bilimsel kimlik inşaları, yalnızca tıbbi bilgiyle değil, yerel ailelerin beklentilerine yanıt veren tanıdıklık, süreklilik ve simgesel güven jestleriyle tamamlanıyor denebilir.

Üçüncü Bölüm, bir önceki bölümde başladığı tarihsel çözümlemeyi düşük gelirli ailelere yönelik olarak yerel belediyelerce düzenlenen toplu sünnet törenlerine taşıyor. Başaran, burada Viviana Zelizer’in “ilişkisel emek” odaklı kavramsal çerçevesiyle birlikte düşünerek, sünnetçilerin diğerkâmlık, verimlilik ve kamusal takdir gibi sıklıkla çelişen beklentiler arasında nasıl manevra yaptıklarını inceliyor. Yardımseverlik ve kapsayıcılık ritüelleri olarak düzenlenen bu törenler, pratikte çoğu zaman rekabetin ve ahlaki muğlaklığın sahnelendiği yoğun ortamlara dönüşüyor. 1980’lerde Türkiye’nin farklı illerinde faaliyet gösteren sünnetçiler, bu bölümde okuduğumuz etnografik vinyetlerin de resmettiği üzere, bir yandan yoksul çocuklara hizmet verdiklerini öne sürerken, diğer yandan kamusal görünürlüğü, mesleki gelişimi ve teknik mahareti önemseyen toplumsal aktörler. Kimi sünnetçilerin törenleri “toplular katliamı” olarak adlandırması, yardımseverlik idealiyle endüstriyel ölçekte organize edilen bakım süreçlerinin yıpratıcı ve kişilişizleştirici doğası arasındaki gerilimi akılda kalıcı örneklerle okuyucuya aktarıyor.

Dördüncü bölüm’de Başaran, yalnızca cerrahi mahareti değil, aynı zamanda çocukların korku, panik vd. duygusal tepkilerini yönetme sorumluluğunu da üstlenen “vekil psikolog” figürünü ön plana çıkarıyor. Bu figür, özellikle üst-orta sınıf kliniklerde, çocuklara yönelik bakımın yalnızca teknik değil aynı zamanda duygusal olarak da kodlandığı bir hizmet modeli içinde tasavvur edilmeli. Başaran, söz konusu duygusal emeğin çeşitli senaryolaştırılmış ritüeller aracılığıyla – müzik, oyuncaklar, mekânsal koreografi ve yatıştırıcı bir dil kullanımıyla – nasıl taseronlaştırıldığını gösteriyor. Yazarın bu bölümde atıf yaptığı Annemarie Mol’den ödünç alabileceğimiz kavramla ifade edersek, sünnet, “titizlikle onarılmış bakım” pratikleri ile şekillenen özgül atmosferde gerçekleşen bir toplumsal fenomen. Ancak duygulanımın bu şekilde sahneye konması her zaman başarılıyla sonuçlanmıyor; duygusal uyarılar ve terapötik jestler aracılığıyla kontrol altına alınmaya çalışılan sünnet ortamı, beklenmedik panik nöbetleri ya da duygulanımsal belirsizlikler eşliğinde bozulabiliyor. Bu tür anlar, 1980’lerden itibaren giderek meta-laştırılmış bir ürüne dönüşen empatinin ve sahnelemeye dayalı şefkat formlarının ne denli kırılgan olduğunu bizlere hatırlatıyor. Buna ek olarak, sünnetçiliğin de giderek daha fazla içine gömüldüğü 1980’ler sonrası klinik düzeni; psikolojik söylemin hem bir hizmet vaadi hem de duygusal yük olarak dolaşıma girdiği bir bakım ekonomisi ortamı olarak kavramsallaştırıyor.

Beşinci bölüm, 1990’lar ve 2000’lerde özellikle İstanbul gibi büyükşehirlerde, devlet hastaneleri bünyesinde ve Yeşil Kart gibi refah devleti sosyal politikaları kapsamında düzenlenen hastane temelli toplu sünnet etkinliklerine odaklanarak önceki bölümde yürüttüğü tartışmayı derinleştiriyor. Bu etkinliklerde başlangıçta vaat edilen eşitlikçi ve travmaya duyarlı bakım ideali, çoğu zaman yapısal yetersizlikler nedeniyle sekteye uğruyor: aşırı iş yükü altındaki doktorlar, zayıf altyapılar ve seri üretim mantığına benzer biçimde kişiselleştirilmiş bakımın

geri plana itildiği uygulama biçimleri göze çarpıyor. Biyopsikososyal bakım ideallerinin gerçekleştirmediği koşullarda, birçok sağlık profesyoneli bu başarısızlığı gerekçelendirebilmek için sınıfsal ve ahlaki stereotipler devreye sokuyor: acıya karşı aşırı tepki verdiği düşünülen “hilekâr çocuk” ya da çocuğunu yeterince hazırlamadığı varsayılan “kötü ebeveyn” gibi basmakalıp toplumsal tipler, yalnızca kültürel temsiller değil; aynı zamanda uygulayıcıların sistemik eşitsizlik karşısındaki etik sorumluluğunu marjinalleştirilmiş ailelere doğru yönlendirerek ondan uzaklaşmalarını sağlayan ideolojik araçlar hâline geliyor. Amerikan hekimlerinin 20. yüzyıl başında kendi mesleki yetkinliklerini ve kurumsal özerkliklerini kabul ettirmek amacıyla geliştirdikleri söylemsel taktikleri, Paul Starr “meşru karmaşıklık” kavramıyla açıklar.² Bu kitapta hakkında okuduğumuz sünnetçilerin de benzer taktiklere başvurdukları söylenebilir. Ancak, Başaran’ın ampirik bulgularının da gösterdiği üzere, Türkiye’deki sağlık uzmanlarının inşa etmeye çalıştıkları meşruiyet zemini; yapısal güvencesizliğin artık görünmez kılınamayacak kadar belirginleştiği durumlarda ciddi biçimde sarsılıyor. Kaynak yetersizlikleriyle baş etmeye çalışan kalabalık Türkiye hastanelerinde cereyan eden travmalar, bakımın nasıl hem etik bir ideal hem de sınıfsal farklılıkları yöneten bir performans işlevine büründüğünü görmek adına somut birer örneğe dönüşebiliyor.

Kitabın sonunda yer alan Araştırma Metodolojisi ek bölümü, yazarın araştırma sürecine dair düşünsel yaklaşımını net bulgu ve izlenimlerle ortaya koyuyor. Başaran, 2011-2018 yılları arasında 25 şehir, kasaba ve köyde yürüttüğü çok mekânlı saha çalışmasında sünnet pratiklerini belediye kliniklerinden devlet hastanelerine, evde yapılan toplu sünnetlerden kamusal şenliklere kadar uzanan farklı bağlamlarda gözlemlene imkânı bulmuş. Buna ek olarak, seyyar sünnetçilerin düzenli olarak vakit geçirdiği kahvehane, berber dükkânı ve çay bahçesi vd. toplumsal mekânlarda varlık göstermiş, hayat hikâyelerini topladığı kişilerle yakın ilişkiler kurmuş. Kimi “etnografik an”larda, sünnet sırasında çocukları tutmak ya da yatıştırmak gibi doğrudan katılım içeren roller üstlenmiş, çalışmasını kendi bedeniyile de deneyimlemiş. Bu deneyimler, yazarın hem gözlemsel duyarlılığını hem de araştırmacı olarak kendi konumunu sorgulamasını beraberinde getirmiş. Başaran’ın erkek kimliği, güçlü biçimde toplumsal cinsiyetle kodlanmış bu sahalarla erişimini kolaylaştırırken, aynı zamanda saha içinde kendisinden beklenen duygusal emeği ve temsil biçimlerini de şekillendirmiş. Kitabın bu bölümü ayrıca, etnografik verilerin yanı sıra tarihsel arşiv belgeleri, kanun ve yönetmelikler vd. bürokratik belgelerle desteklenen bir yöntem kullanıldığını gösteriyor. Dolayısıyla kitabın metodoloji ek bölümü yalnızca bir yöntemsel açıklama değil; sınıf, toplumsal cinsiyet ve duygulanımın hem sünnetin gündelik uygulamalarını hem de bu uygulamalara dair bilgiyi nasıl şekillendirdiğini ortaya koyan düşünsel çerçevenin organik bir parçası.

Sonuç bölümüne geldiğimizde ise, kitabın dert edindiği temel meseleleri daha bütünsel bir perspektiften değerlendirme şansı buluyoruz. Başaran, Paul Brodwin ve Michael Lambek’in “sıradan etik” kavramından yola çıkarak, küresel sünnet tartışmalarının çoğu zaman özerklik ve bedensel bütünlük gibi soyut liberal ilkelere sıkışıp kalmasını eleştiriyor. Bunun yerine, somut eşitsizlikler içeren sağ-

2 Paul Starr, *The Social Transformation of American Medicine: The Rise of a Sovereign Profession and the Making of a Vast Industry* (New York: Basic Books, 1982).

lık sistemlerinde çalışan sünnetçilerin gündelik etik kararlarına ve bu kararları şekillendiren maddi koşullara odaklanıyor. Başaran'a göre bu ikircikli pratikler, "aksi takdirde dayanılmaz olan dünyanın ağırlığıyla" baş etmenin somut ve değişken imkânlarını barındırıyor (s. 162). Kitap bu yönüyle yalnızca tıp sosyologları ve antropologlarına değil; modern devlet ve tıp kurumlarının kıyısında konumlanan meslek biçimlerini, maddi pratikleri ve sembolik dünyaları birlikte inceleyen tıp tarihçilerine ve etik uzmanlarına da önemli katkılar sağlıyor. Başaran'ın çalışması, Ömer Faruk Topal'ın Osmanlı'da sünnetin sadakat ve kimlik siyasetiyle iç içe geçmesine dair arşiv bulgularıyla³; Christopher Dole'un laiklik rejiminin estetik ve siyasal boyutları içinde bakım emeğini incelediği etnografik çalışmasıyla⁴ birlikte okunabilir. Bu iki çalışmaya ek olarak, Fatih Artvinli'nin 2024 yılında yayımladığı "'O zamanlar bizim buralar': Fenni sünnetçi Hüseyin Güven'in hayatı ve hatıratları"⁵ isimli spesifik vaka çalışması da Başaran'ın kitabında okuyucusuyla tanıştırdığı toplumsal manzara dahilinde düşünülebilir. Klinik, duygusal ya da ahlaki usüllerle icra edilen şifa ve bakım odaklı emeğin sınıfsal algılar, görünürlük rejimleri ve kurumsal ikilemlerle nasıl iç içe geçtiğini somut bağlamlarında ortaya koyan daha fazla çalışmaya ihtiyacımız var.

3 Ömer Faruk Topal, "The Politics of Male Circumcision in the Late Ottoman Empire", *Middle Eastern Studies* 57, no. 1 (2020): 1–13.

4 Christopher Dole, *Seküler Yaşam ve Şifacılık: Modern Türkiye'de Kayıp ve Adanmışlık*, çev. Barış Cezar (İstanbul: Metis Yayınları, 2015).

5 Fatih Artvinli, "'O zamanlar bizim buralar': Fenni sünnetçi Hüseyin Güven'in hayatı ve hatıratları", *Dağlardan Denize Artvin*, yay. haz. Rahşan İnal (İstanbul: İletişim Yayınları, 2024).